

K problematice alternativ k potrestání osob zneužívajících omamné a psychotropní látky a jedy

Iveta Juráková*

1. ÚVODEM

V posledních letech dochází k podstatným změnám trestní politiky, z nichž za nejvýznamnější lze považovat vytváření podmínek a předpokladů pro aplikaci alternativ k potrestání v trestních věcech a to i vůči pachatelům zneužívajícím omamné a psychotropní látky (tj. látky návykové) a jedy a závislým na těchto látkách. Jedná se o specifické formy reakce na trestnou činnost těchto osob, které představují alternativu k tradičnímu trestu odnětí svobody. Tato celosvětová snaha o alternativní řešení trestních věcí je vedena potřebou individualizace trestního postihu, potřebou pozitivní motivace pachatele trestných činů k vedení řádného života bez návykových látek a jedů a v souladu se zákonem, potřebou zacházet s nimi specifickým způsobem vzhledem k jejich závislosti na omamných a psychotropních látkách a jedech nebo jejich nadměrnému užívání, resp. věku a rozumové vyspělosti.

V tomto článku se budu zabývat hmotněprávními alternativami k potrestání a poukážu na některá specifika jejich ukládání ve vztahu k pachatelům zneužívajícím návykové látky a jedy a na uvedených látkách závislým.

2. ALTERNATIVY K POTRESTÁNÍ

Ukládání a výkon tradičních trestů /např. trestu odnětí svobody/ se jeví jako málo efektivní, a proto potřeba širokého využití alternativ k potrestání nabývá na stále větším významu.

Trestní zákon uvádí prostředky k dosažení jeho účelu a to pohružku tresty, ukládání a výkon trestů a ochranná opatření /§ 2 TrZ/. Jde tedy o základní formy trestněprávní reakce na spáchání trestného činu, které však nejsou v mnoha případech dostatečně účinné a jejichž aplikace nemusí být vždy vzhledem k osobě pachatele a konkrétním okolnostem případu zcela vhodná. Tétož účelu /ochrana společnosti před pachatelem trestných činů, zabránění odsouzenému v dalším páčení trestné činnosti, výchova pachatele, aby vedl řádný život/ lze dosáhnout také využitím alternativ k potrestání.

Náš trestní zákon upravuje dvě hmotněprávní alternativy k potrestání – upuštění od potrestání /§ 24,

§ 25, § 77 TrZ/ a podmíněné upuštění od potrestání s dohledem /§ 26 TrZ/.

Alternativy k potrestání a alternativní tresty ukládané pachatelům závislým na návykových látkách a jedech a tyto látky zneužívajícím.

Vůči těmto pachatelům lze aplikovat následující alternativní tresty a alternativy k potrestání:

- peněžitý trest /§ 53 TrZ/
- trest obecně prospěšných prací /§ 45, § 45a TrZ/
- podmíněné odsouzení k trestu odnětí svobody /§ 58, § 59 TrZ/
- podmíněné odsouzení k trestu odnětí svobody s dohledem /§ 60a, § 60b TrZ/
- upuštění od potrestání /§ 24 odst. 1, § 25, § 77 odst. 2 TrZ/
- podmíněné upuštění od potrestání s dohledem /§ 26 TrZ/

Pro úplnost uvedme také alternativní způsob trestního řízení, které lze využít ve vztahu k pachatelům trestných činů zneužívajícím návykové látky a jedy nebo již závislým na těchto látkách a to podmíněné zastavení trestního stíhání /§ 307 TrZ/ a narovnání /§ 309 nebo § 314 TrZ/.

V této souvislosti je třeba se také zmínit o problému recidivy. Osoby závislé na omamných a psychotropních látkách se dopouštějí trestné činnosti zejména z důvodu potřeby či nutnosti získat pro sebe finanční prostředky na obstarání si zmíněných látek, což je dáno modelem drogové závislosti, která je mj. charakterizována nutkavou potřebou opatřit si drogu bez ohledu na prostředky nebo důsledky jejího získání¹, a proto lze předpokládat, že se budou trestné činnosti dopouštět opakovaně, tedy hrozí dlouhodobě její recidiva, zejména pokud není zahájeno léčení drogové závislosti. Tzv. drogová novela – z. č. 112/1998 Sb. doplnila ust. § 34 písm. j) TrZ v tom smyslu, že soud je oprávněn nepokládat recidivu za přitěžující okolnost, jde-li o pachatele trestného činu nedovolené výroby a držení omamných a psychotropních látek a jedů podle § 187a odst. 1 TrZ, který se tohoto činu znovu dopustil proto, že se oddává zneužívání omamných nebo psychotropních látek a jedů. Takto posuzovaná reci-

* Mgr. Iveta Juráková, Dr., Katedra trestního práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno

¹ VANTUCH, P.: Drogy a kriminalita, UJEP Brno, 1990, s. 11.

diva uvedených pachatelů umožňuje uložení mírnějšího trestu. Takový trest by mohl být vhodně kombinován s přiměřenými omezeními nebo povinnostmi uvedenými v § 26 odst. 4 TrZ, např. podrobit se léčení závislosti na návykových látkách, které není ochranným léčením ve smyslu trestního zákona, zdržet se návštěv nevhodného prostředí /restaurací apod./ a styku s určitými osobami /toxikomany, dealery apod./ nebo ochranným léčením dle § 72 TrZ. Také by přicházela v úvahu možnost upuštění od potrestání či podmíněného upuštění od potrestání s dohledem se stanovením zmíněných přiměřených omezení nebo povinností.

OCHRANNÉ LÉČENÍ PACHATELŮ ZÁVISLÝCH NA NÁVYKOVÝCH LÁTKÁCH A JEDECH JAKO ALTERNATIVA K JEJICH POTRESTÁNÍ

Ochranné léčení je možné uložit, jestliže soud upouští od potrestání a má za to, že toto léčení zajistí nápravu pachatele a ochranu společnosti lépe než trest – upuštění od potrestání podle § 25 TrZ. Podle tohoto ustanovení je ochranné léčení alternativou k uložení trestu.

Jakým způsobem může soud postupovat, jestliže použije ust. § 26 TrZ a podmíněně upustí od potrestání pachatele? Jak uvádí Sotolář, Púry a Šámal², má soud dvě možnosti. Tou první možností je uložení ochranného léčení podle § 72 odst. 2 TrZ, a to pachateli, který spáchal trestný čin ve stavu zmenšené přičetnosti a zároveň je jeho pobyt na svobodě nebezpečný, nebo pachateli, který se oddává zneužívání návykové látky, pokud spáchal trestný čin pod vlivem této látky nebo v souvislosti s jejím zneužíváním. Druhou možností, kterou má soud k dispozici, je uložení léčeni jako specifické formy přiměřené povinnosti podle § 26 odst. 4 písm. c) TrZ /jak již bylo výše uvedeno/, které není ochranným léčením ve smyslu § 72 TrZ. Domnívám se, že léčení závislosti na návykových látkách ve smyslu § 26 odst. 4 písm. c) TrZ může být za předpokladu, že je pachatelem kladně akceptováno a tomuto je dána možnost zaujmout stanovisko k dvěma způsobům trestněprávní reakce na jeho trestnou činnost, tedy léčení, nebo potrestání, efektivnější než nucené ochranné léčení podle § 72 TrZ, k němuž často není pachatel pozitivně motivován. Podmínky pro náležitou motivaci léčené osoby by měla vytvářet vhodně koordinovaná součinnost probační a mediální služby, psychologů a lékařů věnujících se osobám zneužívajícím návykové látky a jedy při kontinuální práci s nimi jak v době před rozhodnutím soudu, tak i po něm.³

V této souvislosti chci poznamenat, že trestní zákon upravuje zvláštním způsobem ukončení ochranného léčení závislosti na návykových látkách uloženého podle § 72 odst. 2 písm. b) TrZ. Trvání tohoto léče-

ní může být ukončeno, jestliže se během jeho výkonu zjistí, že jeho účelu nelze dosáhnout. Tato možnost se týká pouze uvedeného druhu ochranného léčení.

3. UPUŠTĚNÍ OD POTRESTÁNÍ PACHATELŮ ZÁVISLÝCH NA NÁVYKOVÝCH LÁTKÁCH A JEDECH A ZNEUŽÍVAJÍCÍCH UVEDENÉ LÁTKY

Již výše jsem uvedla, že jednou z hmotněprávních alternativ k potrestání osob zneužívajících návykové látky a jedy a závislých na těchto látkách, je upuštění od potrestání. Právní úprava tohoto institutu je zakotvena v § 24 TrZ. Soud může od potrestání pachatele upustit, pokud spáchal čin menší nebezpečnosti pro společnost, jeho spáchání lituje, projevuje účinnou snahu po nápravě a vzhledem k povaze spáchaného činu a dosavadnímu životu pachatele lze důvodně očekávat, že již projednání věci před soudem postačí k jeho nápravě /§ 24 odst. 1 písm. a) TrZ/, nebo jestliže soud přijme záruku za nápravu pachatele a má za to, že vzhledem k výchovnému vlivu toho, kdo záruku nabídl, povaze spáchaného činu a osobě pachatele se uložení trestu nejeví nutným /§ 24 odst. 1 písm. b) TrZ/. Dále je právní úprava tohoto institutu obsažena v § 25 TrZ. Soud může upustit od potrestání také tehdy, jestliže pachatel spáchal trestný čin ve stavu zmenšené přičetnosti, kterou si ani z nedbalosti nepřivodil vlivem návykové látky, a zároveň uloží ochranné léčení, přičemž má za to, že toto léčení zajistí nápravu pachatele a ochranu společnosti lépe než trest. Zákonná definice návykové látky je uvedena v § 89 odst. 10 TrZ, kdy se jí rozumí alkohol, omamné látky, psychotropní látky a ostatní látky způsobící nepříznivě ovlivnit psychiku člověka nebo jeho ovládací nebo rozpoňovací schopnosti nebo sociální chování. Aby tedy bylo možné aplikovat § 25 TrZ, musí se jednat o nezaviněné jednání pod vlivem návykové látky, jehož se v praxi budou dopouštět především osoby závislé na návykových látkách, u nichž jsou ovládací nebo rozpoznávací schopnosti v souvislosti se zneužíváním těchto látek velmi sníženy či zcela chybějí. U těchto osob je třeba se věnovat otázce, zda před požitím návykové látky byly přičetné, zmenšeně přičetné nebo nepřičetné a jaký vliv mělo požití návykové látky na jejich přičetnost. Osoba závislá na návykových látkách se právě často dopouští trestné činnosti a to nejen tzv. drogových deliktů ve stavu zmenšené přičetnosti. K této okolnosti přihlédne soud při stanovení druhu trestu a jeho výměry. Soud by také měl zvolit nejúčinnější z možných opatření /při přihlédnutí ke konkrétním okolnostem

² SOTOLÁŘ, A., PÚRY, F., ŠÁMAL, P.: Alternativní řešení trestních věcí v praxi, C.H. Beck, Praha, 2000, s. 256.

³ PÚRY, F., SOTOLÁŘ, A., ŠÁMAL, P.: K problematice trestněprávního postihu přechovávání drog pro vlastní potřebu, Právní rozhledy, 10–11, 1999.

případu a osobě pachatele/ např. některý z léčebných programů, o nichž by mohla a měla informovat probační a mediační služba, a jehož součástí by vedle léčby drogové závislosti mělo být i příp. zvyšování odborné kvalifikace, zvyšování úrovně základních sociálních dovedností apod./ Jestliže soud upustí od potrestání podle § 25 TrZ, musí /jak již bylo řečeno/ uložit ochranné léčení podle § 72 TrZ, a to buď ambulantní nebo ústavní. U osob zneužívajících návykové látky nebo na těchto látkách závislých se jedná o protitoxikomanické léčení a protialkoholní léčení /pokud jde o závislost na alkoholu/ a kromě těchto může být uloženo i léčení sexuologické nebo jiné psychiatrické. Ve vztahu k osobám závislým na návykových látkách lze vedle § 25 TrZ použít při splnění zákonných podmínek i dalších forem upuštění od potrestání /již zmíněné ust. § 24 odst. 1 TrZ, § 77 odst. 2 TrZ a také podmíněné upuštění od potrestání s dohledem podle § 26 TrZ/.

Dále je právní úprava institutu upuštění od potrestání obsažena v § 77 odst. 2 TrZ. Tato se vztahuje ke specifické skupině pachatelů a to mladistvým. Pokud soud upustí od potrestání mladistvého pachatele, může požádat toho, kdo je oprávněn nabídnout záruku za jeho nápravu, třebaže takovou záruku nenabídl, aby pomohl vytvářet podmínky pro to, aby mladistvý žil řádným životem, uloží současně ochrannou výchovu, jestliže má za to, že toto ochranné opatření zajistí nápravu mladistvého lépe než trest.

Srovnáme-li § 25 a § 77 odst. 2 TrZ, mají společně to, že umožňují nahradit trest ochranným opatřením /ochranným léčením nebo ochrannou výchovou/.

4. PODMÍNĚNÉ UPUŠTĚNÍ OD POTRESTÁNÍ S DOHLEDEM PACHATELŮ ZÁVISLÝCH NA NÁVYKOVÝCH LÁTKÁCH A JEDECH A ZNEUŽÍVAJÍCÍCH TYTO LÁTKY

Další hmotněprávní alternativou k potrestání pachatelů zneužívajících návykové látky a jedy a závislých na těchto látkách je podmíněné upuštění od potrestání s dohledem. Právní úprava tohoto institutu je obsažena v § 26 TrZ, v jehož prvním odstavci jsou vymezeny předpoklady, za jejichž splnění může soud podmíněně upustit od potrestání s dohledem. Za podmínek uvedených v § 24 odst. 1 může soud podmíněně upustit od potrestání, považuje-li za potřebné po stanovenou dobu sledovat chování pachatele. K odůvodnění závěru, že je možné dosáhnout účelu zákona i bez uložení trestu, nepostačuje jen projednání věci před soudem nebo přijetí záruky za nápravu pachatele, ani jejich kombinace. Podmíněné upuštění od potrestání s dohledem je vázáno na uplynutí až jednoleté zkušební doby a rozhodnutí, že se pachatel osvědčil, nebo fikci osvědčení se. V průběhu zkušební doby mů-

že soud rozhodnout o uložení trestu. Soud také může pachateli uložit přiměřená omezení a přiměřené povinnosti směřující k tomu, aby vedl řádný život. Ve vztahu k osobám zneužívajícím návykové látky nebo na těchto látkách závislým se jedná především o přiměřenou povinnost podrobit se léčení závislosti na návykových látkách, které není ochranným léčením podle TrZ, dále zdržet se návštěv nevhodného prostředí a styku s určitými osobami, podrobit se výcviku pro získání vhodné pracovní kvalifikace či podrobit se vhodným programům psychologického poradenství a jiné. Těmto osobám může být některé z uvedených omezení či povinností uloženo samostatně, nebo několik z nich ve vhodné kombinaci, nebo i jiná, která nejsou v § 26 odst. 4 uvedena, neboť se jedná o demonstrativní výčet přiměřených omezení a přiměřených povinností, což umožňuje individualizaci a diferenciaci řešení jednotlivých případů. K dodržování zmíněných omezení a povinností by měl napomáhat probační pracovník a individuální dohledový probační plán, jehož součástí by měla být konkretizace forem plnění a kontroly dodržování těchto omezení a povinností a také jiných podmínek zkušební doby.

5. ZÁVĚREM

Problematika alternativ k potrestání, alternativních trestů a alternativních způsobů trestního řízení je zejména vzhledem k malé efektivnosti ukládání a výkonu tradičních druhů trestů a k nepružnosti a zdlouhavosti tradičního trestního řízení aktuálním tématem mnoha odborných diskuzí a zakotvení její optimální právní úpravy v trestním zákoně a trestním řádu, resp. dalších právních předpisech, a její široké uplatnění v řízení a rozhodování orgánů činných v trestním řízení, především soudů je nedílnou součástí probíhajících rekodifikačních prací na trestním právu hmotném a trestním právu procesním, při kterých se vychází ze zhodnocení účinnosti dosavadních základních trestněprávních předpisů a přihlíží k vývoji právní teorie a praxe zejména v evropských zemích s rozvinutým demokratickým systémem.

Domnívám se, že důsledné využití alternativ k potrestání či alternativních trestů v co nejširší míře (při splnění všech zákonných předpokladů jejich ukládání samozřejmě) je atributem racionální trestní politiky tak, jak tomu bylo a je v zemích Evropské unie. V této souvislosti je velmi významné a potěšitelné, že jedním z cílů kodifikace trestního zákona a mj. i trestního řádu České republiky je dosažení srovnatelné úrovně s trestním právem moderního evropského standardu.

Náš trestní zákon nabízí dvě hmotněprávní alternativy k potrestání – upuštění od potrestání a podmíněné upuštění od potrestání s dohledem, přičemž interpretace jejich právní úpravy a specifika její aplikace vůči toxikomanům byla předmětem mého zájmu v tomto článku. Toxikomané (osoby závislé na omam-

ných a psychotropních látkách a jedy) a osoby zneužívající uvedené látky jsou specifickou skupinou pachatelů trestné činnosti, jíž se dopouštějí zejména za účelem opatření si finančních prostředků sloužících na obstarání příslušných drog, nebo přímo zneužívaných látek či těch, které jsou potřebné k výrobě takových látek (krádeže v lékárnách apod.). Trestnou činnost tito pachatelé páchají často ve stavu zmenšené přičetnosti, jejich ovládací a rozpoznávací schopnosti jsou podstatně sníženy nebo zcela chybějí. Vzhledem k drogové závislosti těchto pachatelů, která mj. způsobuje menší či větší (podle stupně rozvoje této závislosti) poškození fyzického i psychického zdraví by jim měla být dána možnost vyjádřit se resp. si zvolit jednu z možných variant trestněprávní reakce na jejich nezákonné jednání: být potrestán, či se léčit. V případě uložení ochranného léčení, ať již ve smyslu § 72 TrZ nebo léčení závislosti na návykových látkách jako přiměřené povinnosti podle § 26 odst. 4 písm.c) TrZ, je velmi důležitá pozitivní motivace pachatele-toxikomana k léčbě, aby tato byla účinná a smysluplná a nestala se jen „nutným zlem“, které je třeba strpět, neboť v opačném případě hrozí výkon trestu. K tomu mohou významnou měrou přispět také probační pracovníci. Při rozhodování o potrestání takových pachatelů by měl trestní soud přihlídnout mj. k osobě pachatele (jeho drogové závislosti-toxikomanii a stupni jejího rozvoje, denní osobní spotřebě zneužívané látky, zdravotnímu stavu, přístupu a motivaci k příp. léčbě), individuálním okolnostem případu, povaze spáchaného trestného činu a dalším výše uvedeným okolnostem a vzhledem k nim uvážit možnost využití alternativ k potrestání, které je třeba, dle mého názoru, považovat za optimální a racionální způsob trestněprávní reakce na trestnou činnost pachatelů závislých či zneužívajících návykové látky a jedy.

SUMMARY

This article deals with the problems concerning alternatives to the punishment relating to the persons who are addicted to narcotic and psychotropic substances and poisons and who abuse these substances.

The introductory passage mentions the worldwide attempting to find alternative solutions to punishment.

Such solutions are motivated by the necessity of punishment individualization, the necessity of positive motivation that will make the offenders of crimes lead lives conforming to the law and not take any drugs, the necessity of treating them in a specific way with regard to their addiction.

Besides the alternative penalties that can be inflicted by a court (if all legal conditions are satisfied) on offenders who are drug addicts (these alternatives consist of money penalty, working for public benefit, conditional imprisonment, conditional imprisonment under supervision) there are two material law alternatives to the punishment – abandonment from punishment and conditional abandonment from punishment under supervision.

In the case of a drug addicted offender (if all legal conditions are satisfied) the institute of abandonment from punishment according to the Section 24 Par. 1 of the Criminal Law, Section 25 of the Criminal Law, Section 77 Par. 2 of the Criminal Law, and conditional abandonment from punishment under supervision according to the Section 26 of the Criminal Law can be applied. Courts can (according to the Sections 25 and 27 Par. 2 of the Criminal Law) substitute a protective measure (either a protective medical treatment or a protective education related to a juvenile crime offender) for the punishment. So the protective measure represents an alternative to the punishment. In the case of conditional abandonment from the punishment under supervision, too, a protective medical treatment can be imposed according to the Section 72 Par. 2 of the Criminal Law. Moreover, a medical treatment of a drug addict can be imposed as an adequate duty (cf. Section 26 Par. 4 c) of the Criminal Law); such a treatment is not a protective medical treatment in the sense of Section 72 of the Criminal Law.

Agreeing with the opinion that drug addicts make a special group of offenders, taking their addiction and all negatives effects related to it into account, we must consider a wide application of the above mentioned punishment alternatives suitable and efficient. Given these facts I consider an optimal solution of the alternatives to the punishment, and alternative punishments and procedures, to be one of the key tasks in the re-codification of the material and procedural law of the Czech Republic.